

Adath (of Adas) Jessurun. Bij hen voegde zich rabbijn Yizhak Graanboom (1738-1807). Deze 'verlichte' joden wensten een grotere mate van integratie in de Bataafse samenleving en minder macht voor de pamasijns. Toen de nationale stemming over het eerste ontwerp van de Staatsregeling voor de deur stond, richtten enkele leden van Adas Jessurun zich, anoniem, in geschrifte tot hun geloofsgenoten.

Als medium kozen zij de 'spectator'-vorm: een (twee)wekelijks verschijnend blaadje van 8 à 16 bladzijden. Van eind juli 1797 tot maart 1798 verschenen 24 afleveringen. De gekozen taal was Jiddisch, gedrukt in het Hebreeuwse letterschrift: geen teken van vergaande integratie. De 'oude' kehilla reageerde met elf eigen Diskursen. Michman en Aptroot vestigden al eerder de aandacht op deze uiterst zeldzame bron van kennis voor een aspect van de dramatische institutionele vernieuwingspogingen in Amsterdam. Zij verzorgden thans een gedeeltelijke teksteditie met een Engelse vertaling.

Een beknopte inleiding (1-27) plaatst deze pamfletten in hun historische en filologische context. Deze strijd tussen twee staatkundig-religieuze visies is geen verheffende lectuur. Men schold en lasterde er lustig op los. De auteurs gebruiken de dialoogvorm, die we van het trekshuit- en kroegpraatje kennen. De mannen van de 'naye kille', of nieuwe gemeente, verdeedigen zich tegen de monopolistische machtspositie die de parnassiem van de 'alte kille' tegenover hen poogden te handhaven, bijvoorbeeld inzake de levering van koosjer vlees. Zij spoorden hun lezers aan actief aan het Bataafse politieke leven mee te doen. De ratio voor de discussie verviel blijkbaar toen de oude parnassiem in maart 1798 waren afgezet. De staatsgreep van de radicalen onder leiding van Pieter Vreede zorgde voor opruiming. Toch bleef de 'naye kille' maar een klein groepje: nooit meer dan honderd leden. Onder koning Lodewijk Napoleon kwam de, gedwongen, hereniging tot stand.

Kortom, een interessante historische bron. Over de filologische waarde of editietechniek vermag ik niet te oordelen. Slechts een paar kanttekeningen. De inleiding is niet helemaal op de hoogte van recente literatuur, zoals die over 'Felix Libertate' of de betekenis van het emancipatie-decreet van 1796 (zie al *BMGN*, CXII (1997) 144). De uitgevers, die de vertaling overigens ruim van annotatie voorzien, hebben ongeveer eenderde van de originele teksten weggelaten: een paar zinnen, een alinea, een paar bladzijden of zelfs een hele aflevering. Wat we daardoor 'missen', maken zij niet duidelijk. Een index van alle persoonsnamen zou sommige gebruikers zeker welkom zijn geweest.

A. H. Huussen jr.

Y. Segers, e. a., ed., *Op weg naar een consumptiemaatschappij. Over het verbruik van voeding, kleding en luxegoederen in België en Nederland (19e-20e eeuw)* (Amsterdam: Aksant, 2002, 206 blz., €17,90, ISBN 90 5260 012 0).

De geschiedenis van de consumptie mag zich in een toenemende belangstelling verheugen. Dat sociaal-culturele historici, techniekhistorici en economisch historici hierbij verschillende richtingen opgaan, kan nauwelijks verbazen. Ook aan de besproken bundel is dit helaas goed te merken, hetgeen door de redactie grif wordt toegegeven. Niet zonder reden houden zij een pleidooi voor 'het uitwerken en definiëren van het begrippenapparaat en de periodisering/fasering van het onderzoeksveld.'

In het eerste artikel beschrijft Donald Weber de omstreden theorie van de socioloog Colin Campbell die het specifieke van de moderne consumptiemaatschappij ziet in een modern-hedonistische manier van consumeren, die samenhangt met het vermogen tot dagdromen en

het volgen van fantasieën. Voorwaarde hiervoor is 'een rijke en gesofisticeerde psychische huishouding', de ontwikkeling van een krachtig, naar binnen gericht westers individualisme. De dragende klasse voor het ontstaan van deze 'spirit of hedonism' is natuurlijk de burgerij en de 'trigger' is ... het protestantisme. Max Weber op zijn kop dus. Hoewel diens Belgische naamgenoot niet verzuimt enige kritische noten bij Campbells theorie te plaatsen, trekt hij helaas niet de voor de hand liggende conclusie, namelijk dat dergelijke theorieën weinig plausibel en al helemaal niet bruikbaar zijn.

Gelukkig zijn de vijf andere artikelen concreter en in enkele gevallen tonen zij aan hoeveel het historisch onderzoek kan winnen bij de toepassing van sociologische en economische theorieën. Peter Scholliers maakt in zijn bijdrage elegant gebruik van het concept 'consumptie-systeem' van de economen Fine en Leopold. Dit concept verbindt productie en handel, distributie, codes, zingeving en sociale grenzen die samenhangen met de consumptie en het consumeren zelf. Aan de hand van het 'rijke rode leven' van de arbeiderscoöperatie 'De Vooruit' te Gent toont Scholliers aan dat de kledingconsumptie van arbeiders toename, hetgeen volgens hem niet alleen is te verklaren uit noodzaak, vernieuwingen in de productie of door marketing-inspanningen, maar door de identificatie van de arbeiders met de eigen coöperatie.

Het artikel van Yves Sgers en Guy Dejongh is een reconstructie van het voedselgebruik per hoofd van de bevolking in België in de periode 1845-1914 en is door de vele gedetailleerde methodologische uiteenzettingen nogal taaie kost. De Belgen aten er niet minder om. Volgens de auteurs verbeterde vanaf 1880 de voedselconsumptie in kwantitatief én kwalitatief opzicht, waarmee zij zich in het kamp scharen van degenen die een duidelijke verbetering van de levensstandaard zagen vóór de Eerste Wereldoorlog. Als een van de verklaringen noemen de auteurs de verbeterde transportmogelijkheden, die Reginald Loyer in zijn bijdrage over de Antwerpse graantrafiek 1850-1950 bespreekt. Helaas is ook dit artikel niet erg leesbaar door een nogal houterige stijl en een veelheid van soms overbodige grafieken. De geboden informatie en de koppeling tussen landbouwproductie, transport en consumptie van granen leveren echter interessante inzichten op, hoewel het door de auteur met veel aplomb gepresenteerde verklaringsmodel voor de ontwikkeling van de graanimport me weer minder overtuigt.

Het artikel van Gijs Mom en Peter-Eloy Staal over de verbreiding van de automobiel in Nederland is voor een groot deel gewijd aan het ontstaan van diffusietheorieën. De lezer leert dat de diffusie van een consumptiegoed door de tijd goed valt te beschrijven met een S-curve (na een aanvankelijk langzame diffusie onder een kleine groep pioniers, vindt een product zijn weg naar steeds meer consumenten totdat een verzadigingspunt is bereikt), maar dat historisch handwerk voor het vinden van verklaringen gelukkig noodzakelijk blijft. Een grote hoeveelheid S-curves geeft de diffusie van de heilige koe in Nederland weer, waarbij vergelijkingen per stad, provincie en land en met andere transportmiddelen niet ontbreken. Helaas besteden de auteurs minder aandacht aan de interessantste bevinding: namelijk dat het autobezit per inwoner in Nederland tot en met de jaren vijftig sterk achterliep in vergelijking met andere Europese landen. Wél formuleren zij de hypothese dat veel Nederlandse gezinnen zich door de grote kindertallen geen auto konden veroorloven, maar juist hier zou het historisch handwerk voor een onderbouwing had kunnen zorgen.

Interessanter in dit opzicht is de laatste bijdrage van Onno de Wit, die vraagtekens plaatst bij de schijnbaar vanzelfsprekende relatie tussen de productie van de transistorradio en de consumptie ervan door de jeugd. De Wit toont overtuigend aan dat de populariteit van de transistorradio samenhangt met de ontwikkeling van een middenveld tussen producenten (Philips e. a.) en consumenten. Dankzij de activiteiten van winkeliers, marketingdeskundigen, popzenders en muziekbladen kon de transistor uitgroeien tot het veel verkochte symbool van een nieuwe

jeugdcultuur. Het zijn dergelijke vernieuwende benaderingen die het gebrek aan samenhang tussen de artikelen deels compenseren en deze ondanks de bezwaren toch een begereenswaardig consumptiegoed maken.

Thimo de Nij s

G. Huisman, *Tussen salon en souterrain. Gouvernantes in Nederland 1800-1940* (Dissertatie Groningen 2000; Amsterdam: Bert Bakker, 2000, 247 blz., ISBN 90 351 2183 X).

De cabaretier Jean Louis Pisuisse (1880-1927) maakte omstreeks 1913 furore met het liedje 'De Franse gouvernante', waarin hij de entree van een particuliere onderwijzeres in een deftig gezin bezingt. De aangenaam ogende jonge vrouw, modieus gekleed en geparfumeerd met 'violette de Parme', wordt door mama aangenomen om de jongste kinderen te onderwijzen. Daarnaast moet ze het kroost de finesses van een goede en gewenste burgerlijke opvoeding bijbrengen. Het was Pisuisse niet te doen om de pedagogische kwaliteiten van deze jongedame, maar om haar rol als wulpse verleidster van de mannelijke huisgenoten. Papa, zoon Wim, reeds student, en de zootjes Frans en Frits, verkneukelen zich bij het idee van een Franse gouvernante in huis en de cabaretier laat ze denken: 'Als 't lukt, zal ik m'eens op Mam'seH' fuiven.' Aan het eind van het lied bezingt Pisuisse een deftig huis waar iedereen reeds slaapt. Iedereen? Achter één rolgordijn tekenen zich de raarste silhouetten af, soms van papa, soms van Wim en '[...] ook Frits en Frans zijn klante, / Maar altijd is de and're schim... / De Franse gouvernante.'

Populaire liedjes hebben de kracht beelden op te roepen die langdurig blijven hangen. In Pisuisse's tijd was de gouvernante reeds een uitstervend ras, maar de cabaretier — en vele anderen met hem — heeft er wel voor gezorgd dat het collectieve geheugen werd opgezaald met het beeld van een huisonderwijzeres met nymfomane trekken: in de loop van de twintigste eeuw dook de gewillige gouvernante regelmatig op in prikkellektuur en erotische films. In haar studie *Tussen salon en souterrain*, over de geschiedenis van de gouvernante in Nederland tussen 1800-1940, kon Greddy Huisman niet om Pisuisse's lied heen. Terecht merkt ze over de pikante gouvernante op: 'Het doet haar zeker geen recht als het gestolde beeld zich hiertoe zou blijven beperken. Er valt over de gouvernante in Nederland, vooral over de negentiende-eeuwse voorgangster, heel wat meer te zeggen.' (16) Deze in het begin van haar studie gemaakte belofte maakt Huisman waar: we komen veel te weten over deze onzichtbaar geworden beroepsgroep, die in de dichte nevelen der geschiedenis leek te zijn verdwenen.

Volgens Nederlandse woordenboeken lijkt het begrip 'gouvernante' zo eenvoudig: 'particuliere onderwijzeres, inwonend huisonderwijs in dienst van een familie' of 'privé-onderwijzeres'. Minutieus brengt Huisman de verschillende betekenissen van het begrip in kaart. Het Engelse taalgebied kent diverse samenstellingen van het werkwoord 'to governess' (in de betekenis van: 'als gouvernante in je levensonderhoud voorzien'): 'governesscart', 'governesspupil', 'governesshood' of 'governessdom'. (31) Gouvernantes waren er in soorten en maten: gouvernantes voor jonge kinderen of oudere meisjes, de gemeenschappelijke gouvernante in de provincie die door een aantal families tegelijk werd ingehuurd, de inwonende gouvernante. Huisman behandelt ook de voorgang(st)ers van de gouvernante. Zo kende Nederland in de achttiende eeuw de gouverneur, de mannelijke pendant, die als pedagoog hoger stond aangeschreven, daardoor meer maatschappelijk aanzien genoot en een hoger salaris opstreek. Aan het einde van de achttiende eeuw, aldus Huisman, liep het aantal gouverneurs drastisch terug, omdat het leven als buitenstaander binnen een familiekring onaantrekkelijk was. De gouver-